

GENDER ÉS HUMOR¹

1. A gender értelmezései

Kevés olyan téma van, amely az utóbbi évtizedek során oly sok vitát generált volna a közgondolkodásban és a közbeszédben világszerte – és ezen belül Magyarországon is –, mint a gender. A viták jelentős része abból adódik, hogy a fogalmi tisztázatlanság a félreértések és -magyarázások melegágya. A gender szó maga – nehézkes fordíthatóságának (magyarul ‘társadalmi nem’) tulajdoníthatóan – egyesekben már eleve visszatetszést szül, és sokan a feminizmussal azonosítják. Ez súlyos fogalmi tévedés, amely az ismeretek hiányából fakad, és nemegyszer koncepcionális csúsztatásokra és félremagyarázásokra ad lehetőséget.

Ismeretes ugyanakkor, hogy a gender szónak van egy másik tudományterületen elfogadott értelmezése is. A gender a nyelvtudományban már régóta ismert fogalom, és nem mást jelent, mint a ‘grammatikai nem’-et. A *társadalmi nem* és a *grammatikai nem* fogalmának a jelentéstartományában a közös elem a ‘természetes nemtől eltérő’ nemi jelleg. Vagyis a társadalmi nem esetében a biológiai nemtől való elvonatkoztatásként kap értelmet, míg a grammatikai nem esetében egyes természetes nyelvek a szavakat és fogalmakat nemi kategóriákba (nőnem, hímnem, illetve semleges nem) sorolják, még akkor is, ha ezt maga a tárgy vagy fogalom természeténél fogva nem indokolná. Hogy ez ténylegesen csak nyelvi konstruktum, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy-egy tárgy vagy fogalom az egyik nyelvben lehet nőnemű, míg a másikban hímnemű (pl. a város: a németben nőnemű: *die Stadt*; de az oroszban hímnemű: *gorod*), vagy míg a *leány* szó a franciában nőnemű (*mademoiselle*), addig a németben semleges (*das Mädchen*), és a sor folytatható. Vagyis a természetes nemtől való elvonatkoztatás eredményeképpen egy művi gender besorolást nyer a szó az adott nyelv lexikai állományában.

A társadalmi nem kifejezés azokra a társadalom által konstruált női és férfi szerepekre utal, amelyeket nemük alapján tulajdonítanak az embereknek. A társadalmi nem fogalma tehát egy adott társadalom által a nőktől és férfiktól elvárt, egyben társadalmi önazonosságukat meghatározó tulajdonságok, készségek és viselkedésmódok halmazát jelenti. A nemi szerepek ennél fogva bizonyos társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális kontextus függvényei, amelyeket még egyéb tényezők – például faji, etnikai hovatartozás, társadalmi osztály, nemi irányultság és életkor – is befolyásolhatnak. A nemi szerepeket tanuljuk, és ezek gazdag variációkat mutatnak kultúrákon belül és kultúrák között. Eltérően az egyén biológiai nemétől, a társadalmi nemi szerepek változhatnak – korban, időben, térben. A társadalmi viszonyokra értelmezve megállapítható, hogy a biológiai

¹A MANYE (Magyar Alkalmazott Nyelvészek Egyesülete) XXII. konferenciáján (Szeged: 2012, április) tartott „Nyelv, Gender és Társadalom” című előadás néhány gondolata és megállapítása megjelenik e tanulmányban is. Ld. még Hidasi 2012.

nemi determináltság önmagában nem ok arra, hogy bizonyos társadalmi szerepek vagy viszonylatok tekintetében ne érvényesülhessen egy másfajta, azaz a természetes biológiaiaktól eltérő nemi szerepelosztás, nemi szerepvállalás. Ez a kérdéskör akkor került a társadalomtudományokban és a politikai diskurzusban napirendre, amikor a nők szerepvállalása kilépett a magánéleti szférából. A nőknek a társadalom életében játszott szerepe – történelmi és társadalomfejlődési okok miatt – meghaladta a természetes nemük által determinált és a társadalom által számukra kijelölt szerepköröket, azaz már nem csak anyák és feleségek tudtak és akartak lenni, hanem a társadalom életét, menetét, alakítását befolyásoló szereplők és tényezők. A különféle háborúk és történelmi események szinte kikényszerítették azt, hogy bizonyos korokban és országokban – munkára fogható férfiak híján – a nők bizonyos, korábban csak férfiaknak szánt szerepeket és foglalkozásokat vegyenek át. Elég például visszagondolni az egykori Szovjetunióban bevett gyakorlatra – és az ezt megörökítő szépművészeti alkotásokra –, amikor a nők kénytelenek voltak kemény fizikai munkát (útépítés, traktorvezetés, kolhozparaszti munkák stb.) is végezni a háborúban elesett férfiak helyett. De nem volt ez másképpen az egykori Angliában vagy Amerikában sem. Ha már a munka frontján ilyen derekasan kivették részüket a társadalom életéből, akkor joggal volt elvárható, hogy egyéb területeken is érvényt szerezzenek jogaiknak, érdekeiknek (Mills–Mullany 2011).

2. A humor mint tudományos vizsgálat tárgya

A humor mint tudományos vizsgálat tárgya az utóbbi évtizedekben felértékelődött. Az iránta tapasztalható érdeklődés világszerte kézzel foghatóan megnövekedett, ami a tudományos közlemények és tanulmányok számának a növekedésében is tetten érhető. Ennek számos oka van, amelyek közül kiemelkedik kettő: egyrészt a humor működésmechanizmusának a megértéséhez szükséges neurológiai, fiziológiai, pszichológiai, nyelvészeti, kommunikációs és egyéb tudományos ismeretek köre bővült és mélyült; és ezek segítenek a humornak az emberi viselkedésben betöltött szerepét és működését jobban megérteni. Noha a humor neuropszichológiai működésének egyik legelső elemzése Sigmund Freud (1991 [1905]) nevéhez köthető, a tudományos elemzések és tanulmányok a 20. század utolsó évtizedeitől kezdve látványosan megszorodtak (Brownell–Gardner 1988; Attardo 1994; Easthope 1999; stb.). A másik ok társadalompszichológiai: a konfliktushelyzetek, feszültségek és stresszhelyzetek kezelésében és oldásában tapasztalt jótékony hatásának és funkciójának felismerése a humort fontos tényezővé léptette elő az emberi kapcsolatok alakítása, ápolása terén (Holden 1993; Norrick 1993). A humor ugyan az emberi közösségekben – kultúrától függően eltérő szinteken és formákban – mindig is a társadalmi érintkezés egyik velejárája volt, de az erről való gondolkodás napjainkra a korábbinál sokkal tudatosabb formákat öltött.

Az emberi humor a szellem, az elme játéka – egyfajta mentális ujjgyakorlat. Véltethetnénk, hogy amennyiben ez így van, akkor elviekben minden emberi lény egyaránt képes a humorral mint eszközzel élni. Ugyanakkor tapasztalataink és megfigyeléseink arról győznek meg bennünket, hogy a világ különféle népei és közösségei eltérő típusú és jellegű humort ismernek és kultiválnak (Lendvai 1996; Hidas 2008; Aleksa et al. 2010). Sigmund Freud (1991 [1905]) a humor négy szintjét különböztette meg: a *nonszensz humor* (szóismétlés, játék a hangokkal); a *mókázás, tréfálkozás*; az *ártatlan, irányultságtól mentes humor* (véletlen elszólás, szójáték, szellemes áthallás), amely nem valakire irá-

nyul, nem valakinek a kárára történik; és végül a *szándékolt*, „*tendenciózus*”, valamilyen csoport vagy személy ellen irányuló humorizálás (vö. pl. Kuipers 2000). Míg az ugratás, a mókázás, a kifigurázás szinte minden emberi közösség sajátja a törzsi népektől (Pedler 1940) egészen a legfejlettebb civilizációkig, addig a humornak a szofisztikáltabb, azaz az emberi szellemet valóban próbára tevő, absztrakt gondolkodást is igénylő szellemi produktumai nem minden kultúrában alakultak ki és vertek gyökeret. Ebben a tekintetben talán nem túlzás azt állítani, hogy az európai népek kultúráiban ennek a szellemileg igényes humortípusnak a hagyományai kitüntetett módon erősek. Ennek következtében az európai kultúrkörben a humor társadalmi rangja magas, a humor iránti igény és a humorral szemben támasztott igényesség változatlanul jelen van. Ennek a társadalmi elvárásnak megfelelni nem könnyű, és nem véletlen az sem, hogy magukban az európai kultúrákban is eltérő mértékben érvényesül a humor iránti érzékenység, fogékonyság és igényesség (Lendvai 2007). Példának okáért a vidám, csattanós befejezése miatt a verbális humorfajták közé sorolható anekdota, amely Szerb Antal (1972: 404) megállapítása szerint: „formaalkotó művészi mozzanatát csak Mikszáthnál lett”, számos nép hagyományában fellelhető ugyan, de stílusában más és más. Mikszáth Kálmán, aki mesteri művelője és irodalmi műfajjává emelője volt ennek a műfajnak, rámutat, hogy egy-egy nemzetet egyes adomái jobban jellemeznek, mint hosszas elemző traktatusok:

Az angol adoma nehézkes és elburkolt, a francia finom, könnyed, a magyaré meg hogy úgy mondjam, paprikás és zsíros. A francia adomán mosolyogni lehet, az angolén nevetni, a mienken röhögni kell, mert nem is jó, ha bunkója olyat nem csattan, hogy szinte hátba üti az embert figyelmeztetőleg: itt ne vess! (Mikszáth 1879)

A különbségek okai elsősorban történelmi és társadalmi eredetűek: minél összetettebb és bonyolultabb társadalmi viszonyok között élt egy-egy népcsoport vagy társadalmi csoport, annál inkább élt és él a humornak mint a feszültségoldás és stresszhelyzetek kezelésének az eszközével. Harmonikus, békés, kiegyensúlyozott és kiszámítható élethelyzetekben kevésbé van ugyanis szükség a humorra mint feszültségoldó eszközre vagy levezető szelepre.

3. Humor elméletek és funkciók

A verbális humor kategóriájába tartozó műfajok mindegyike – legyen az szellemes szójáték, hétköznapi vicc, anekdota vagy akár professzionális kabaré-jelenet – egy-egy szellemi produktum. Ez a szellemi produktum önmagában is jelentős kognitív teljesítmény, amely értékes tartalmat hordoz. Azonban a humor kiteljesedését ennek a produktumnak az előadása, a produkció adja meg. A zenemű kottájának és a zenemű előadásának a viszonyához hasonlatosan az igazi élvezetet az adja, ha a produktum el is hangzik – és mint tudjuk, az előadástól, azaz a produkciótól rendkívül nagy mértékben függ a hatás. Ugyanazt a nagyszerű viccet lehet kitűnően és lehet csapnivalóan előadni – az előadó képességeitől függően. Ezért indokolt a verbális humort alapvetően élő, előadóművészeti műfajnak tartani. Ráadásul a humor esetében bonyolítja a helyzetet az időfaktor: az igazi szellemességet – eltekintve a megírt kabaréjelenetekről – akkor értékeljük igazán, ha az egy aktuális élethelyzetre spontán, azonnal reagál. Azt az embertársunkat szoktuk humo-

rosnak minősíteni, aki képes erre az improvizációra. Márpedig erre nem sokan képesek. Sajátos módon mind a produktumok, mind a produkció terén humor tekintetében a férfiak részaránya jelentősen meghaladja a nőkéét (Kotthoff 2007). Legyenek azok társasági viccek vagy kabaré-jelenetek, de akár szójátékok is – a férfiak sokkal aktívabb előállítói és egyszersmind előadói is ezeknek a műfajoknak nőtársaiknál.

Sok kutató ezt a hatalom-hierarchia elvvel hozza összefüggésbe (pl. Leet-Pellegrini 1980). A legismertebb humor-elméletek közül ez áll a legközelebb az úgynevezett *fel-sőbbrendűségi (superiority)* teóriához (Lippitt 1995a), amely feltételezi, hogy a verbális humor előadója a szituáció kínálta lehetőséget kihasználva mintegy magához ragadja a szót. Baráti társalgást feltételezve ezzel tulajdonképpen felborítja a társalgás menetét, magához vonja a szólási jogot, magára vonja a figyelmet, a társalgást kizökkenve az addigi menetéből mintegy rákényszeríti hallgatóságát arra, hogy az ő gondolatmenetét kövessék, és gondolatban vele együtt jussanak el a humoros beszédtevékenység klimaxához, azaz a csattanóhoz. Egy-egy sikeres anekdotázó vagy viccmesélő valóban képes lenyűgözni a hallgatóságot. Nem véletlenül illetik az ilyen képességgel megáldott embert olyan minősítésekkel, hogy „lefeagyverző” humorista van (Zajdman 1995). A szellemi produkciót jó esetben lelkes elismeréssel, leggyakrabban nevetéssel jutalmazzák – noha a nevetés nem az egyetlen módja a humor értékelésének (Attardo 2005). Sok pszichológus és viselkedéskutató ezt az agresszió egyik megnyilvánulásának tartja (Connell 1987), hiszen a lokutor a saját jelenlétét teszi hangsúlyossá a többiekével szemben, nem csak hogy nem engedi őket szóhoz jutni, hanem bizonyos ideig mintegy fogva tartja őket szellemi produkciójával (Carrell 1997). Ennek ellenére a közönség rendszerint lelkes fogadókészségről tesz tanúbizonyságot. Az ilyen aktus végén az előadó szinte megdicsőül, és sikeres szereplését győzelemként éli meg. Sajátos módon a nők különösen értékelik ezt a teljesítményt, ami nem csak azt bizonyítja, hogy készséggel képesek megérteni, befogadni és feldolgozni a humoros produkciót, hanem sokuk szinte el is várja, hogy férfi partnere rendelkezzen ilyen adottságokkal. A nők humorérzéken általában azt értik, hogy számukra legyen szórakoztató a partner. A férfiak ugyanakkor egy jó humorérzéssel megáldott nő esetében elsősorban azt várják el, hogy a nőnek legyen jó fogadókészsége az ő humoruk iránt. Ez a szereposztás evolúciós szempontból az erős, intelligens, kreatív férfival szemben a befogadó és elfogadó nő dichotómiáját legitimizálja. A női nevetést egyfajta fogadókészségként, érdeklődésként értelmezik a férfiak, és ez a párválasztási stratégiákban is fontos szerephez jut (Tannen 1990; Tiszlár–Bereczkei 2010).

A megkönnyebbülés vagy felengedés elmélet (*release theory*) felől közelítve (Lippitt 1995b) a humoros attitűd és produkció elsődleges célja nem a mulattatás, hanem egyfajta feszültségoldás és problémakezelés. Mint probléma-megoldó stratégia sokan a humor eszközzel élnek olyan szituációkban és élethelyzetekben, amelyek első látásra problematikusnak és kezelhetetlennek tűnnek (Poletto 2007). Ez vonatkozhat a komoly diplomáciai tárgyalásoktól kezdve a kritikus élethelyzeteken át a mindennapi élet apró-cseprő eseményeire, történéseire egyaránt. Ilyenkor az alkalmazott humor-aktus célja a kizökkenetés a megszokott gondolkodási sémákból, a probléma vagy ügy új szemszögből való láttatása, egyfajta nézőpont-váltás kiprovokálása. Ebben az esetben akkor éri el a célját a humoros aktus, ha sikerül az esemény résztvevőiben az azonosulás és szolidaritás érzését kiváltani, az együttműködést erősíteni. Hiszen ha az üzenete az alkalmazott kommunikációs aktusnak, hogy ilyesmi mással is megeshet, hogy ennél az ügynél vannak komolyabb problémák is, akkor nő az önbizalom és a megoldási módok megtalálásába vetett bizalom. Jellemzően

ennek a humornak a művelői között már nagy számban szerepelnek a női nem képviselői is. Néhány országban – például Nagy-Britannia – egész televíziós műsoripar szerveződött az ilyen fajta humoros programok köré, amelyek alkotói és gyakran főszereplői is nők (Len Molden az *Outer Limits TV show remake*-ben 1995). Az első jelentős sorozat a Carla Lane vígjátékíró által írott és 1978-ban bemutatott *Butterflies* volt, amit számos további, nem kevésbé népszerű komédia követett: *Men Behaving Badly (Beryl Vertue)*; *One Foot in the Grave (Susan Belbin)*; *Pusszantlak Drágám (Jennifer Saunders)*; stb.

Az *összeférhetetlenség (inkongruencia)* elmélet (Lippitt 1994) a humor működését kognitív és kommunikatív aspektusból vizsgálja. A humoros effektus onnan keletkezik, hogy a szövegben látenszen legalább két, de esetenként akár több értelmezés is jelen van, amelyek teljes egészében vagy részben átfedik, illetve kioltják egymást. Az így kódolt inkongruencia feloldása adja a csattanót. Ehhez a hallgatónak mentálisan végig kell járni azt az utat, amit az elsőre legkézenfekvőbb értelmezés vagy interpretáció kínál, de amit a kontextusba helyezés átír. Ilyenkor az értelmezési folyamatban „újratervezés”-re kerül sor – azaz visszatérés a kiinduláshoz és újraértelmezése a szövegnek. Itt érvényesül tehát a kontextus jelentésszűkítő, avagy inkább jelentés-kanalizáló szerepe, amit a relevancia alapú inferenciák segítenek. Ehhez a folyamathoz a nyelvi ismereteken kívül elengedhetetlen a szocio-kulturális ismeretek megléte, hiszen azok híján nem történhet meg a jelentés felülírása (Lendvai 1996). Talán az egyik ok, amiért a kelet-európai kultúrák és társadalmak oly fogékonyak és kreatívak az inkongruens viccek és történetek előállításában és fogadásában, abban keresendő, hogy a bonyolult és zivataros történelmi és társadalmi viszonyok közepette megtanulták a jelentések és a rejtett jelentések értelmezése révén kifejezni önmagukat. Ez egyfajta közösségformáló erővel is bírt: a társadalmi diskurzus állandó részét alkották a kódolt, inkongruens szövegek.

4. A humorkommunikáció gender aspektusai

A női és férfi agytömegben rejlő különbségek² mellett szembeötlőek az idegszövet anatómiai különbségei. A kerges-test és az úgynevezett *comissura anterior* állománya a nőknél kiterjedtebb, ami nagymértékben hozzájárul jó kommunikációs képességükhöz. A kommunikációnak – mint ismeretes – számos funkciója van: információcsere; ismeretátadás (pl. oktatás, tanítás); kapcsolatfelvétel, kapcsolatápolás és kapcsolattartás; valamint önkifejezés. Míg a férfiak kommunikációjában jellemzően dominál az információcsere, addig a nők tipikusan hatékonyabban használják a kommunikációt az emberi kapcsolatok ápolására. (Hidasi 2012) A női és férfi kommunikáció közötti eltérések nem csak a stílusban és a formában (nyelvi alakzatok) figyelhetők meg (Lakoff 1975), hanem a kommunikáció céljában és a kommunikációs interakciótól elvárt szándékokban is. Míg a férfiak kommunikációjában dominál a tárgyszerűség, a relatív érzelemmentesség, az információközpontúság, addig a női kommunikációban sokkal több az empatikus elem, törekvés a felvetett kérdés vagy probléma körüljárására, a kapcsolatépítési és kapcsolatápolási szándék, konszenzuseresés (Crawford–Gressley 1991). Vélhetően ennek tulajdonítható, hogy míg a férfi-humor nagyobb arányban él az úgynevezett tendenciózus, azaz valaki vagy valakik kárára történő viccelődés eszközével, addig a nők verbális humor-

²A férfiak átlagos agytömege 1336 gramm, a nőké 1198 gramm, tehát közel tíz százalékkal kisebb, mint a férfiaké.

cselekményei gyakrabban irányulnak a szolidaritás, az azonosulás szándékát implikáló feszültségoldó típusú aktusokra – ami nemegyszer önirónia formájában ölt testet (Carrell 1997). A *dominancia-elmélet* (Leet-Pellegrini 1980) szerint a női és férfi kommunikációban fellelhető különbségek tulajdonképpen a férfi-domináns társadalmi berendezkedés hatalmi viszonyainak a verbális interakció szintjén tetten érhető leképezései.

Jellemzően nagyok az eltérések a *humor tematikájában* is: a férfiak hajlamosabbak humor tárgyává tenni azokat a jelenségeket, szorongásokat (betegség, halál, kudarc, bukás), amikről egyébként nem szívesen beszélnek, míg a nőknél ezek feldolgozása inkább kibeszélés, megbeszélés formájában zajlik.

A gyengébbeket, elesettebbeket, marginális vagy kisebbségi csoportokat humor tárgyává tevő gyakorlatnak a politikai korrektség modernkori elvárásai szabnak határt. Ebbe a kategóriába tartoznak a nőket degradáló viccek is (Géró 2010). A női nemet hátrányosan érintő nyelvhasználat, célzott humor alkalmazása, diszkriminatív jellegének felismerése és ennek megszüntetése az egyik első lépés lehet a gender-egyenlőség elvének érvényesítésében. Ehhez a társadalmi tudatot és közgondolkodást befolyásoló folyamatnak az alakításához az oktatás és a média tud érdemben hozzájárulni.

Az egyéni kompetenciák ugyanakkor felülírhatják azokat az elvárásokat, amiket mint tendencia, mint jellegzetesség megfigyelhetünk a társadalmi nemi szerepekhez kötődően. Mindazonáltal nem tartjuk szerencsésnek azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek a kompetenciák megoszlása és gyakorisága tekintetében teljes nemi egyenlőséget hirdetnek. Noha az egyes kompetenciák mindkét nemnél meglévő és fellelhető jártasságok, de ezeknek a minősége, a gyakorisága, az intenzitása, és a markánsága érzékelhető módon eltérhet az érvényesülésük, alkalmazásuk és hatékonyságuk tekintetében. Ennek a pontosabb megértése, vizsgálata és kimutatása a jövő kutatásának egyik feladata lehet.

Források

- Mikszáth Kálmán (1879): *Cikkek és Karcolatok I. / Az igazi humoristák/ Cikkek a magyar nép humoráról / A Síriratok Humora* <http://mek.oszk.hu/00900/00900/html/14.htm>
– utolsó letöltés: 2013. 01. 04.
- Szerb Antal (1972): *Magyar irodalomtörténet*. (5. kiadás) Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Irodalom

- Aleksa Varga Melita – Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina – T. Litovkina Anna (2010): Befolyásolható-e a humorérzékünk? Német antiproverbiumok fogadtatásának értékelése. In T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit (szerk.): *A humor dimenziói*. Budapest: Tinta Könyvkiadó – BGF Külkereskedelmi Kar, 104–110.
- Attardo, Salvatore (1994): *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Attardo, Salvatore (2005): *Workbook for Understanding Language Structure, Interaction, and Variation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Brownell, Hiram – Gardner, Howard (1988): Neuropsychological Insights into Humour. In Durant, John – Miller, Jonathan (eds.): *Laughing Matters: A Serious Look at Humour*. London: Longman, 17–34.
- Carrell, Amy (1997): Joke Competence and Humor Competence. *Humor: International Journal of Humor Research* 10. 2. 173–185.

- Connell, Robert (1987): *Gender and Power: Society, Person and Sexual Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Crawford, Mary – Gressley, Diane (1991): Creativity, Caring, and Context. Women's and Men's Accounts of Humour Preferences and Practices. *Psychology of Women Quarterly* 15. 217–231.
- Easthope, Anthony (1999): *The Unconscious*. London: Routledge.
- Freud, Sigmund (1991 [1905]): *Jokes and Their Relation to the Unconscious*. Harmondsworth: Penguin.
- Géró Györgyi (2010): Az aranyhajú lánytól a szőke nőig: a nő a férfihumor tükrében. In T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit (szerk.): *A humor dimenziói*. Budapest: Tinta Könyvkiadó – BGF Külkereskedelmi Kar, 29–39.
- Hidasi Judit (2008): Miért nem nevetnek a viceinken a japánok? In Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–62.
- Hidasi Judit (2012): Gender-aspektusok a vállalati kommunikációban. In Dobos Csilla (szerk.): *A vállalati kommunikáció vizsgálatának nyelvészeti és interkulturális aspektusai*. Miskolc: ME BTK, 207–213.
- Holden, Robert (1993): *Laughter, The Best Medicine*. London: Thorsons.
- Kotthoff, Helga (2006): Gender and humor: The state of the art. *Journal of Pragmatics* 38. 4–25.
- Kuipers, Giselde (2000): The Difference between a Surinamese and a Turk: Ethnic Jokes and the Position of Ethnic Minorities in the Netherlands. *Humor: International Journal of Humor Research* 13. 2. 141–175.
- Lakoff, Robin (1975): *Language and Woman's Place*. New York: Harper Colophon.
- Leet-Pellegrini, Helena M. (1980): Conversational dominance as a function of gender and expertise. In Giles, Howard – Robinson, William Peter – Smith, Philip M. (eds.): *Language: Social Psychological Perspectives*. Oxford: Pergamon Press, 97–104.
- Lendvai Endre (1996): Közelkép a verbális humorról. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lendvai Endre (2007): Verbális humor és interkulturális kommunikáció. *Nyelvinfo* 15. 2. 3–9.
- Lippitt, John (1994): Humour and Incongruity. *Cogito* 8. 2. 147–158.
- Lippitt, John (1995a): Humour and Superiority. *Cogito* 9. 1. 54–61.
- Lippitt, John (1995b): Humour and Release. *Cogito* 9. 2. 169–176.
- Mills, Sara – Mullany, Louise (2011): *Language, Gender and Feminism*. London: Routledge.
- Norrick, Neal R. (1993): *Conversational Joking. Humor in Everyday Talk*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press.
- Pedler, Frederick J. (1940): Joking Relations in East Africa. *Africa* 13. 170–173.
- Poletto, Giampaolo (2007): A humor mint problémamegoldó stratégia didaktikai és interkulturális megközelítésben (olasz háttérrel). *Modern Nyelvoktatás* XIII. 1. 46–60.
- Tannen, Deborah (1990): *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: Morrow.
- Tisljár Roland – Bereczkei Tamás (2010): A humor szerepe a párválasztásban. In T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit (szerk.): *A humor dimenziói*. Budapest: Tinta Könyvkiadó – BGF Külkereskedelmi Kar, 40–50.
- Zajdman, Anat (1995): Humorous Face-Threatening Acts: Humor as Strategy. *Journal Of Pragmatics* 23. 325–339.